

PRIKAZ HAJDUKA U DJELIMA ALBERTA FORTISA, IVANA LOVRIĆA I VLADIMIRA ARDALIĆA

Sažetak: Autor daje kratak pregled i osnovna obilježja hajdučije u zagorskoj Dalmaciji u 18. i 19. st. Mletačko-osmanlijski ratni sukobi u Dalmaciji završeni su 1718. godine. Tada je utvrđena nova, konačna granica među susjedima te započelo dugo razdoblje stabilnih odnosa, trgovine i suradnje. Međutim, odmetništvo se nastavilo intenzivno i dalje pa i onda kad je mletačku vlast u Dalmaciji zamijenila francuska, a zatim ovu austrijska. Na hajduštvo u ovoj pokrajini osvrću se opat Alberto Fortis u svom djelu »Put po Dalmaciji« (Viaggio in Dalmazia), u poglavlju »O običajima Morlaka«, a zatim, reagirajući na Fortisovo djelo, mladi prosvjetitelj Sinjanin Ivan Lovrić u svojim »Bilješkama o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice« 1776. godine. Vladimir Ardalić krajem 19. i početkom 20. st. u svojim tekstovima o životu i običajima u Bukovici ne piše posebno o hajducima, već mjestimice upliće kratka zapažanja o hajducima i hajduštvu, sjećanja kakva su živjela u pučkoj usmenoj tradiciji toga vremena.

U našem radu iznose se i komparativno analiziraju Fortisovi, Lovrićevi i Ardalićevi zapisi o hajducima, njihove misli o junaštvu hajdučkih odmetnika i o uzrocima hajduštva na ovim prostorima.

Ključne riječi: hajduci i hajdučija, Alberto Fortis i Ivan Lovrić, zagorska Dalmacija, Vladimir Ardalić, Bukovica 18. i 19. stoljeća.

1. Uvod

Naziv hajduci označava odmetnike od osmanskih zakona na području jugoistočne Europe, bez obzira na pobude njihova odmetanja i ciljeve i način djelovanja. Sama riječ *hajduk* dolazi od turske riječi *haydud* (mađž. hajduk), što znači odmetnik, drumski razbojnik. Hajduci se javljaju od samog početka osmanskih osvajanja, a njihov broj na našim prostorima posebno raste u vrijeme protuturskih ratova u 17. st. U mirnijim periodima najčešće su djelovali samostalno, bez jasnih ideoloških ciljeva, kao obični razbojnici. U kršćanskom svijetu obično su doživljavani kao borci protiv osmanske vlasti i osvetnici (Hrvatska enciklopedija 4, 2002.: 443).

Odmetništvo međutim nije neka specifičnost hrvatsko-bosanskog prostora u vrijeme turske vladavine. Odmetnika je bilo na raznim stranama svijeta, u gotovo svim povijesnim razdobljima, od najstarijih vremena do danas. Ljudi su se odmetali od društva i zakona iz različitih pobuda, katkad je to bio bijeg pred nasiljem ili kaznom, katkada osveta za pretrpljene nepravde i borba protiv vlasti, nerijetko želja za novcem i bogatstvom, pokatkad želja za pustolovinom itd. Odmetanje se obično ostvarivalo odlaskom ili bježanjem iz prijašnjeg mjesta boravka i sklanjanjem na skrivena ili teško pristupačna mjesta. Vlasti su uvijek, bez obzira na to koliko su same svojim postupcima poticale odnosno primorale nekoga na odmetništvo, gonile odmetnike i oštro ih kažnjavale. Među odmetnicima je općenito bilo mnogo onih koji su činili različita nasilja i razbojstva i nad onima koji to ničim nisu zaslužili, pa je prema takvim odmetnicima u narodu postojao negativan odnos.

Odmetništva je u hrvatskim zemljama bilo i prije prodora Turaka, ali pod turskom vlašću hajduštvo se učvršćuje i proširuje te dobiva neka nova važna obilježja. U našim krajevima hajduštvo je bitno povijesno obilježeno.

U osvojenim područjima turska je vlast bila vrlo teška, nepravedna i tiranska. Kršćanski je puk pretvoren u bespravnu rajū, koja je morala plaćati sultanu harač te razne dadžbine turskim plemićima–spahijama. Morali su uz to raditi na posjedima spahija i drugih turskih moćnika te na gradnji i održavanju putova i utvrda. Osobito je bio težak danak u krvi. Naime, Turci su povremeno skupljali i oduzimali kršćanske ali ponekad i muslimanske zdrave dječake, odnarođivali ih i od njih stvarali profesionalne vojnike–janjičare i kadar poturčenika. Prilikom skupljanja harača vršena su mnoga nasilja i pljačke.

U takvim očajnim prilikama, bježeći od nasilja mnogi su se odmetali u šume i planine da bi se borili i osvećivali Turcima. Obično su se udruživali u naoružane skupine od 20-ak do 40-ak ljudi s harambašom na čelu. Napadali su trgovačke karavane, kule bogatih Turaka i moćnika te vršili druge prepade.

Hajduci su boravili uglavnom na teritoriju koji su zauzeli Turci, ali su povremeno djelovali i na području pod mletačkom i austrijskom upravom. Podijeljenost hrvatskog etničkog prostora pogodovala je hajduštvu, jer su hajduci bježeći pred potjerama lako prelazili granicu i zametali trag. Hajdučija je osobito cvjetala u šumovitim i planinskim predjelima pogodnim za skrivanje i boravak, te u pograničnim područjima i u područjima s razvijenim karavanskim saobraćajem i trgovinom. Takvi za hajduke pogodni tereni bila su osobito područja Hercegovine, zagorske Dalmacije te srednje i jugozapadne Bosne.

Kad bi se broj hajduka i hajdučkih skupina povećao te kad bi njihovi napadi postali češći i brojniji, ali i nakon nekog pojedinačnog napada s većim žrtvama i štetama, turske vlasti su, katkada u suradnji s mletačkim i austrijskim vlastima, poduzimale široke akcije gonjenja i uništavanja hajduka. Potjerama i

silom, prijeljama i ucjenama nastojali su hajduke i njihove pomagače pohvatati i poubijati. U takvim hajkama snažan pritisak usmjeravan je i prema hajdučkim obiteljima, rodbini i suradnicima.

U vrijeme ratnih sukoba između Turske Carevine s jedne strane, i Mletačke Republike, Austrije i Ugarske na drugoj strani, hajduci su se uključivali u tu borbu, pojačavali svoje djelovanje, a nerijetko i izravno sudjelovali, zajedno s uskocima i mletačkim postrojbama i u većim protuturskim vojnim akcijama. No u doba mira i Mlečani i Austrija obuzdavali su hajduštvo i nastojali ga zatrti radi nesmetanog odvijanja trgovine i radi održavanja dobrih odnosa s moćnim turskim susjedom.

II. Hajdučija u zagorskoj Dalmaciji u 18. st. u vrijeme mletačke uprave

U 18. st., poslije završetka zadnjeg mletačko-turskog rata na istočnoj obali Jadrana, tzv. Malog rata, 1717. godine, nastupa trajno razdoblje mira, koje će potrajati sve do propasti Mletačke Republike 1796. U tom je vremenu granica između mletačke Dalmacije i turske Bosne i Hercegovine ustaljena na Dinari, i dvije okupacione sile, svaka iz svojih strateško-političkih i gospodarskih razloga ne žele da se remeti mir na zajedničkoj granici.

Međutim, kao što se događalo i ranije na ovim prostorima neposredno nakon završetka ratnih sukoba, hajdučija se na pograničnom području zagorske Dalmacije pojačala, te se uz manja zatišja nastavljala i trajala sve do kraja stoljeća.¹

Iz prve polovine 18. st. malo je sačuvanih dokumenata s imenima poznatih hajduka i hajdučkih harambaša, vjerojatno zbog toga što je u tom vremenu borba mletačke vlasti protiv odmetnika bila uglavnom neuspješna pa je bilo manje razbijenih hajdučkih grupa i manje ubijenih i uhvaćenih hajduka, a time i manje sudskih postupaka protiv njih i manje dokumenata sačuvanih o tome. (Peričić 1999: 204)

Kako je hajdučija u 18. st. gotovo neprekinuto trajala, a zasigurno se i širila i nanosila sve veće štete trgovini i putnicima te remetila mir u provinciji, mletačke su vlasti pojačavale napore na suzbijanju pljačke po čitavoj Dalmaciji. Na hajdučka uznemiravanja na granici pritužbe su slali i vojni zapovjednici, i austrijski i turski.

¹ O tome je na temelju arhivskih izvora, sačuvanih svjedočanstava suvremenika i objavljene stručne literature dokumentirano pisao Šime Peričić u znanstvenom radu pod naslovom »Hajdučija u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća« (Peričić 1999: 203-212). Želio je pokazati što su hajduci toga vremena stvarno bili, jesu li bili pretežito borci protiv turskih nasilja i mletačke vlasti ili odmetnici koji su živjeli od pljačke i otimanja.

U početku su ustrojavane posebne pandurske i seljačke čete radi osiguranja putova, a zatim i mobilniji leteći odredi za gonjenje i uništavanje odmetnika. Uхваćene hajduke i druge razbojнике најчешће се осуђивало на смрт, мањим бројем на галију, док им је свима имовина конфисцирана (Peričić 1999: 208)

Sve te mjere ostajale su uglavnom bez konačnog rezultata, uspjesi su bili djelomični i kratkotrajni. Jednu razbijenu ili uništenu odmetničku skupinu uskoro bi zamijenila druga u istom ili u nekom drugom dijelu pokrajine.

Osim gonjenja hajduka posebnim pandurskim četama i drugim oružanim snagama, vlast je nastojala i drugim različitim mjerama umanjiti odmetničku pošast. Tako su povremeno raspisivane nagrade za uhvaćene i ubijene hajduke, oglašavana primjena amnestije za sve one koji su bili zavedeni na »razbojnički život« a koji se predaju vlastima i vrate mirnom životu. No i takve mjere davale su slabšaše rezultate.

Hajduci su većinom uživali podršku pučanstva, što zbog interesa onih koji su s njima bili povezani, što zbog straha od hajdučke osvete, što zbog mîta što ga je o njima širila pučka predaja i usmena epika koja je slavila njihovo junaštvo.

Očito je da se iskorjenjivanje hajdučije i drugih oblika pljačke i razbojstava nije moglo postići bez uklanjanja ili bar znatnijeg ublažavanja osnovnih uzroka njihova nastanka i održavanja.

Iz sredine stoljeća sačuvani su brojniji pisani tragovi o hajducima, u kojima se navode imena pojedinih poznatijih hajduka i hajdučkih poglavica, spominju pojedini odmetnički napadi i pljačke te uhvaćeni hajduci kojima je suđeno.

Govori se o hajdučkim akcijama u okolici Imotskog, na Studencima, u Bosni i drugdje. Svaki novi veći hajdučki napad izaziva odlučniju reakciju mletačke vlasti. Tako, između ostalog, generalni providur Francesco Diedo u prosincu 1759. izdaje strog proglas protiv odmetnika i drugih delikvenata. U tom vremenu najpoznatiju hajdučku družinu vodi Stanislav Sočivica. Napadao je trgovce, turske karavane koje su išle u primorje ili se vraćale u Bosnu, otimao im novac i robu (Peričić 1999: 204-205).

Šezdesetih godina 18. st. i dalje je bilo većih napada na karavane. Jedan od takvih napada dogodio se kod Prologa na putu koji vodi iz Bosne u Dalmaciju kad je družina od 40 hajduka - odmetnika opljačkala sarajevske trgovce (Peričić 1999: 205). U drugoj polovini šezdesetih godina u Imotskoj krajini pojavio se novi opasni hajduk Ivan Bušić zvani Rošo, okupio veću družinu i u sljedećim godinama proćuo se brojnim prepadima i ubojstvima. Bio je nepovjerljiv, tvrd i opasan hajdučki vođa, povlačio je neočekivane i tajnovite poteze. Ubijen je prevarom 1782. godine na nerazjašnjen način.²

² Najvažniji i najpouzdaniji izvor podataka o životu i hajdukovanju Ivana Bušića Roše nalazi se u njegovu životopisu naslovljenom »Život Ivana Bušić iz Imotskoga zvana Rošo« te

Povećanje broja grabeža, pljački i razbojstava neki su predstavnici vlasti pripisivali lijenosti pučanstva i njegovu otuđivanju od države.

Stvarni uzroci jednoj tako važnoj i dugotrajnoj društvenoj pojavi brojni su i složeni. Nalaze se u prvom redu u društvenom stanju, u siromaštvu, u nerodnim godinama, gladi i besposlici. Počesto je to izraz nezadovoljstva postupcima vlasti i želje pojedinaca za osvetom. Bez rješavanja tih i drugih pitanja iz područja narodnog prosvjećivanja i kulture, nije bilo moguće u tom vremenu samim instrumentima sile i kažnjavanja postići konačno rješenje odmetništva u zagorskoj Dalmaciji.

Djelovanje hajduka u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji bilo je živo i u posljednjim desetljećima 18. st. Tada kao i u ranijim razdobljima pojedine hajdučke družine i pojedini hajduci nisu ostajali samo na napadima na karavane i trgovce već su počesto otimali novac, hranu i vrjedniju robu i drugim putnicima i imućnijim seljacima.

III. Fortisovo i Lovrićevo viđenje dalmatinskog hajduštva

Poznati talijanski prirodoslovac i putopisac opat Alberto Fortis god. 1774. objavio je u Veneciji putopis *Viaggio in Dalmazia* (Putovanje po Dalmaciji), djelo prevažno za hrvatsku kulturu. U poglavlju o običajima Morlaka (De Castumi de' Morlacchi), u posebnom odjeljku pod naslovom 4. *O hajducima* (str. 38-39), na oko karticu i pol teksta autor iznosi svoja saznanja, misli i stavove o hajduštvu u »morlačkim« krajevima kontinentalne Dalmacije.

Fortis sa simpatijama govori o našim krajevima i ljudima, a pokazuje i određeno razumijevanje za hajdučko odmetništvo i surove postupke hajduka.

Pogledat ćemo izbliza važnije aspekte hajduštva kako ih Fortis prikazuje.

1. Mnogobrojni su hajduci koji su odbjegli u šume i pećine vrletnih planina na graničnom području. Oni predstavljaju opasnost i trebalo bi ih se bojati, ali ne prekomjerno. Za sigurno putovanje po planinskim mjestima potrebno je uzeti pratnju »dvojice tih čestitih ljudi koji nisu sposobni izdati.«
2. Ne treba se zgražati nad tim što su odmetnici jer su uzroci njihova odmetništva njihov bijedan položaj. Ima više slučajeva koji izazivaju više »samilost nego nepovjerenje«.

u pučkim pjesmama koje dosta vjerno pjevaju pretežito o događajima koji su opisani i u životopisu, mjestimice s nekim detaljima kojih nema u »Životu« (Kačić, Zbornik Franj. provincije Presvetog Otkupitelja, 4, Split, 1971.). U znanosti je općenito prihvaćeno da je autor Bušićeva životopisa i pjesama o tom hajduku fra Frano Radman, suvremenik imotskog hajduka. O Rošinu životopisu i pjesmama o njemu potanko je pisao dr. o. Karlo Kosor u vrijednoj raspravi »Ivan Bušić-Rošo – hajdučki harambaša (Prilog poznavanju njegova života)«, Kačić, 4, Split, 1971., str. 105-122.

Oni u osnovi nemaju loš karakter, jer kad se prekomjerno namnože, da imaju opak karakter, teško bi bilo stanovnicima dalmatinskih primorskih mjesta.

3. Hajduci vode vučji život, lutaju brdima, čekajući u odvojcima spilja, izloženi ekstremnim vremenskim nepogodama, lišeni često hrane, opterećeni stalnim oprezom da otkriju postavljene zasjede i druge opasnosti. Život im je neprekidno na kocki. Zbog svega toga ne bi trebalo čuditi »kada bi se češće čuli glasovi o okrutnosti tih podivljalih ljudi.«
4. Hajduci ne poduzimaju ništa prema ljudima koji su uzročnici njihovih nevolja, obično ne remete život i mir naselja i pouzdano prate putnike.
5. On je (Fortis) više puta čuo gdje se ljudi ponekad opravdano tuže na hajduke, koji im uzmu ovcu ili vola radi hrane ili obuće. Katkad od toga samo manji dio iskoriste. On ih u tome nikad nije branio, ali razumije da su tim nesretnicima (hajducima) koji život provode po krševitim goletima, »opanci najpotrebnija stvar«. Kad glad nagna hajdučke družine, oni u pastirskim kolibama pitaju što za jelo, a otimaju na silu ako im se uskrati.
6. Hrabrost odlučnih hajduka ravna je njihovoj potrebi i njihovu divljem životu; »četiri hajduka ne strahuju napasti karavanu od petnaest i dvadeset Turaka i znaju je opljačkati i natjerati u bijeg«.
7. Kad panduri uhvate hajduka, oni mu ne vežu noge, nego mu razvežu svitnjak da mu hlače spadnu na gležnjeve pa ne može pobjeći. Ako to pokuša »zavije se« nosom u zemlju. Takav način, čovječniji je od onoga kako rade žbiri kod nas (u Italiji).
8. Hajduci uznemiruju turske susjede i većina njih ne smatra nečasnim ako okaljaju ruke turskom krvlju. Takvo uvjerenje plod je pogrešno shvaćene vjere i stečene okrutnosti. Za to su često krivi svećenici koji »nerijetko raspljuju klicu mržnje na Turke kao vrazje sinove...«

U ozračju europskih predromantičkih strujanja i pojačanog interesa za prirodu, za egzotične zemlje i tzv. »narode u prirodnom stanju«, Alberto Fortis obilazi naše krajeve i pohvalno piše o životu i običajima dalmatinskih žitelja, posebno onih iz zagorskog dijela Dalmacije. S takvog dobrohotnog polaznog stajališta on promatra i djelovanje hajduka na dalmatinskom prostoru.

Padovanski opat ne prešućuje štetu koju odmetništvo nanosi gospodarstvu i stanovništvu pokrajine. Ne prešućuje ni divljinu hajduka, ni pritužbe seljaka na one hajduke koji im otimaju stoku. Ali on istodobno ukazuje na glavne uzroke hajdučije i razloge surovog ponašanja hajduka. On misli da se putnici, doduše, trebaju bojati hajduka, ali ne prekomjerno. Hvali njihovu hrabrost i čestitost, jer takvi ljudi, kad ih se uzme za pratnju, neće te iznevjeriti.

Mladi prosvjetitelj Sinjanin Ivan Lovrić, reagirajući na Fortisovu knjigu, piše i 1776. godine u Veneciji objavljuje na talijanskom jeziku djelo pod naslovom

Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi dell Viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis, coll' aggiunta della Vita di Socivicza (Bilješke Ivana Lovrića o nekim dijelovima Putovanja po Dalmaciji gospodina opata Alberta Fortisa s dodatkom Života Sočivice).³

U svojoj knjizi Lovrić je dvije cjeline posvetio hajdučkim temama. U *Bilješkama*, u poglavlju *O običajima Morlaka* u zasebnom kraćem odjeljku govori o hajducima (str. 65-68).

Drugi Lovrićev »hajdučki« tekst je znatno opsežniji i čini, kao što to i sam naslov knjige kazuje, »dodatak« *Bilješkama* s naslovom *Život Stanislava Sočivice* (str. 183-213). To je zanimljiv i vješto ispričan životopis poznatog hajduka Stanislava Sočivice, autorova suvremenika.

U »*Bilješkama*...« u odjeljku o hajducima Lovrić se osvrće na brojne različite aspekte hajduštva u našim krajevima. Evo autorovih podataka, navoda i stavova o hajducima.

1. Imenom hajduk kod nas se nazivaju drumski razbojnici, točnije, značenje imena hajduk jeste »lupeži junaci«. Hajduci otimaju silom, a obični lopovi kradu kriomice. Hajduci sebe drže ratnicima, a lopove ljudi drže kukavicama.
2. Hajduci su hrabri, ne izbjegavaju opasnosti i »sposobni su za svako zlo«. Uznemiravaju Turke, ali, što njihovo odmetništvo duže traje, i svoje sunarodnjake.
3. Glavni su cilj njihovih otimačina novac i druge znatnije stvari na koje se namjere, a ne goveda i ovce, »kako misli Fortis«.
4. Kad napadnu kakvu tursku karavanu, zasigurno znaju da tu ima mnogo novca. Postave zasjedu, pa iako su malobrojniji, otmu novac a pratnju natjeraju u bijeg. U takvim napadima oni često svoj život stavljaju na kocku.
5. Poslije hajdučkih akcija čuvenog Stanislava Sočivice nije se više čulo »o kakvoj izvanrednoj pljački turskih karavana«.
6. Život čuvenog Sočivice, kaže Lovrić, spojiti ću s »mojim opažanjima da se zna pravi značaj, a i hrabrost hajduka«.
7. I kod hajduka, čini se, mijenja se sklonost prema nasilnim otimačima, što u mnogome ovisi o njihovim vođama koji daju »smjer«.
8. Kazuje se da je »razbojnik Bušić, zvan Crveni (Rošo), vođa dvadesetak drugova, u nekim turskim selima, udaljenijim od prometnih putova, nametnuo »arač ili kontribuciju«, kao što su to činili turski zapovjednici. Već

³ Lovrićeva knjiga »*Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll' aggiunta della vita di Socivicza*« prvi put se u cjelini pojavila na hrvatskom jeziku 1948. god. u prijevodu Mihovila Kombola u izd. JAZU u Zagrebu. U našem radu koristili smo se tim Kombolovim prijevodom.

i njegovo ime »crveni« ulijevalo je strah Turcima, koji redovito hajdučke napade stotruko uveličavaju.

9. Šume i planinske spilje na ovom području podesne su za boravak i skrivanje odmetnika, te mnoge potaknu »na tatbinu«. To su već znali stari pisci (Florus) koji su pisali o Dalmatinima.
10. Sve one koji krenu »na taj tobožnji junački zanat« ne nagone isti razlozi. Jedni se odmeću bježeći od zakona, od »počinjenih zločinštava«, drugi jer su, zbog pohlepe »upravnika«, ostali bez sredstava za život, treći zbog junaštva. Nekog uhvaćenog hajduka kad je pisar »prije ispitivanja na procesu zapitao zašto je postao drumski razbojnik, odgovorio (je): »A zašto si ti postao pisar?«
11. Ovi ljudi što su se odmetnuli od društva nisu postali sumnjičavi ili nezahvalni. A stalne pljačke, okrutnosti i krvni delikti u našim planinama nisu uvijek djelo hajduka već nerijetko djela drugih koji se prikrivaju, a sumnja pada na prave hajduke. Takva varka je štetna, katkada »možda štetnija negoli sami hajduci«. Hajduci obično ne dodijavaju onima za koje znadu da ih mogu ugroziti.
12. Hajduci se ne mogu iskorijeniti iz istih razloga zbog kojih »ne prestaju zločinstva i ne mijenja se »lakomost pojedinih upravnika«. A uz to je među tim svijetom ukorijenjeno bezbožno mišljenje da je onaj tko ubije više Turaka, veći junak.
13. Činjenica da u nekim krajevima ima hajduka a u drugima ne, ovisi ponajviše o dvije stvari: o volji i sposobnosti vlasti, na jednoj strani, te o brojnosti družine i o karakteru vođe na drugoj strani. Za uklanjanje neke hajdučke skupine trebalo bi uništiti njene najuglednije članove i ukloniti vođu. Ako im je vođa opak i na glasu, nema uspjeha dok se on ne ukloni ili omekša. (Lovrić 1948: 66-67)

Pothvati »čuvenog drumskog razbojnika« Stanka Sočivice, čija su junačka djela bila predmet onodobnih usmenih kazivanja, a neka od njih i teme deseteračkih usmenih epskih pjesama – kako smo vidjeli, privukla su Ivana Lovrića koji je napisao njegov životopis i objavio ga u svojoj knjizi.

U pisanju povijesti svoga hajduka pisac se je, kao i u *Bilješkama*, rukovodio načelom istine te se držao najautentičnijih i vjerodostojnih izvora. U tom životopisu, kako autor ističe, govori se o djelima koja izgledaju kao da su iz nekog romana. (Mimica 1978: 162)

U »*Životu Stanislava Sočivice*« Lovrić je dao zaokružen, vrlo dojmljiv i sadržajno bogat životopis glasovitog hajdučkog harambaše iz druge polovine 18. stoljeća Stanka Radovića Sočivice koji je tijekom dvadeset i sedam godina svog hajdučkog života sakupljao družinu, raspuštao je kad je to morao i četovao

napadajući Turke i turske karavane u zagorskom pojasu od Crne Gore do Like. Glavno uporište ovog hajduka bilo je područje podinarske Dalmacije, okolica Imotskog, Sinja, te Skradina i Knina; odatle je upadao u tursko zagranje, a znao se naći i duboko u Bosni, u Sarajevu, kod Travnika i drugih središta.

Brojnošću hajdučkih akcija, velikom štetom koju je nanosio Turcima, te osobito smjelošću i drskošću pojedinih pothvata toliko je izazivao Turke da su pod svaku cijenu i na različite načine nastojali da ga se oslobode, u čemu su im obilato pomagali predstavnici mletačke vlasti u Dalmaciji, jer je Sinjorija u to vrijeme mira željela ostati u dobrim odnosima sa svojim turskim susjedima (Mimica 1978: 161)

Lik čuvenog hajduka u »*Životu Stanislava Sočivice*«, kako je određen svojim postupcima, shvaćanjima i komentarom pisca, djeluje snažno i uvjerljivo. Izuzetna hrabrost, dosjetljivost, silna mržnja prema nasilnim Turcima, ljubav prema drugovima i spremnost na surov čin – što pisac životopisa ne prešućuje – kao i neke druge osobine približavaju Sočivicu drugim poznatim hajducima, kako su prikazani u usmenim epskim pjesmama i u starijoj historiografiji. Međutim, sveukupnost njegovih osobina izdvajaju ga u poseban lik izuzetnog hajduka i hajdučkog harambaše. On je čuven hajduk, ali i »očajan čovjek«. Po prirodi bistra duha i hitar, do savršenstva je razvio ona svojstva koja su potrebna čovjeku čija je glava ucijenjena, koga neprestano traže i gone kao vuka s turske i s mletačke strane, i kome prijete stalna i svugdje prisutna opasnost izdaje (Mimica 1978: 163–164)

Iz osvete i mržnje bio je spreman i na nečovječan čin prema neprijatelju, te je zaslužio, kako kaže pisac, »da bude nazvan okrutnijim od vuka«, ali prema ženi, djeci i drugovima gajio je nježna osjećanja. Bježeći od progonitelja, znao se pritajiti i trpeći veliku glad i žeđ »čitave mjesece boraviti u najgroznijim spiljskim rupama«. Njegovim pothvatima divili su se i neprijatelji. (Mimica 1978: 164)

Iako se o pojedinim njegovim postupcima i o hajducima uopće izražavao kritički, Lovrić je svoga junaka i njegove pothvate smatrao izuzetnim. On kaže da tisuću takvih ljudi vrijedi koliko deset tisuća Turaka.

Sočivica je držao da silom, hrabrošću i izlaganjem opasnostima treba doći do novca. Zbog toga kad je bio pokraden od svoga ispovjednika - kaluđera i od svog bratučeda, jadao se: »Je li pravo da mi dva tata otmu na vjeru i bez ikakve opasnosti ono što sam ja stekao silom i noseći glavu u torbi? Da su mene napali na cesti, ne bi mi bilo krivo. Onda bi mi platili milo za drago. Ali krasti ovako na vjeru i bez opasnosti, to je najgora krađa na svijetu, jer ne znaš koga da se čuvaš«. (Lovrić 1978: 209)

Uzroci i karakter Sočivičina hajdukovanja u Lovrićevu opisu dati su realno, kritički i cjelovito, tako da ovaj prikaz ima širu vrijednost i može poslužiti za širu

opću ocjenu hajdučije u 18. stoljeću, posebno one na dinarskom području. Lovrić navodi razloge zbog kojih se Sočivica i njegova braća odlučiše na ubojstvo svojih gospodara Turaka, koji su se našli na konaku u njihovoj kući. To su:

- sjećanje na nasilno i surovo ponašanje svojih gospodara,
- Sočivica, od prirode divlji, bio je ozlojeđen takvim barbarskim postupcima,
- teško stanje u kojemu se nalazila obitelj Sočivica,
- primamljiv plijen od osamnaest tisuća cekina, koliko su Turci imali kod sebe od naplaćena harača.

Točno je i Lovrićevo zapažanje da su uz hajdučiju vezani interesi mnogih, pa iako je djelovanje hajduka »doduše uzrok mnogih gubitaka«, ono je »ujedno i vječan izvor obogaćivanja nekih pojedinaca«; zbog toga, uza sva nastojanja, hajduke nije lako iskorijeniti. Tako je bilo i sa Sočivicom, i od njegova hajdukovanja, čini se, imali su više koristi drugi nego on sam. Poslije blizu trideset godina opasnog hajdučkog života, poslije brojnih napada i silnih pljački, kad se ostavio hajdučkog »zanata« i sklonio na austrijski teritorij u Liku, kod sebe nije imao više od šest stotina cekina, a i njih su mu na prevaru ukrali ispovjednik i bratučed. (Mimica 1978: 165-166)

Lovrićevi tekstovi ohajducima (*»O hajducima«* i *»Život Stanislava Sočivice«*) zacijelo su najbolji i najpouzdaniji prikaz hajduštva u zagorskoj Dalmaciji u 18. st. Lovrić pokazuje važnije društvene i osobne razloge odlaska turskih i mletačkih podanika u hajduke, način okupljanja i djelovanja odmetnika, hrabrost, vještinu i surovost tih ljudi, veze s jatacima, sveprisutnu opasnost izdaje, odnos naroda prema hajducima. Djelovanje hajduka, prema Lovriću, utjecalo je na ponašanje turske vlasti prema Morlacima, pa je to ponašanje postajalo blaže.

Njegove misli i prijedlozi o suzbijanju i konačnom uklanjanju hajdučije pokazuju dublje razumijevanje te društvene pošasti. On dobro poznaje životne uvjete i narav tih ljudi, oni su njegovi sunarodnjaci. Hvali njihovu izdržljivost i junaštvo, ali nema romantičkih iluzija o hajducima, ne traži među njima »plemenite odmetnike«, oni su za njega »lupeži junaci«.

IV. Tragovi hajduštva u tekstovima Vladimira Ardalića

Tijekom 19. stoljeća Dalmacija se nalazila u austrijskom posjedu, a mir između Austrije i Osmanskog carstva na dalmatinsko-bosansko-hercegovačkoj granici nije remećen ni s jedne ni s druge strane. Međutim, hajdučija i dezerterstvo ne samo da nisu prestali već se nisu ni smanjivali. Pored pojedinih odmetnika i manjih skupina, javljaju se veće i poznatije hajdučke družine koje šire strah i nesigurnost. Napadali su karavane i remetili javni mir i red. U vrijeme nerodnih, gladnih godina uznemiravali su sela i ugrožavali putnike. Povećao se i broj onih koji su zbog različitih razloga stajali izvan zakona a koje su vlasti nadzirale.

Najviše je hajduka bilo u sjevernoj Dalmaciji, posebno u Bukovici.

Vlasti su jakim pandurskim četama donekle uspijevale tek privremeno krotiti hajduke. Kad bi uspjeli razbiti jednu hajdučku družinu, ubrzo se pojavljivala neka nova u istom ili drugom dijelu pokrajine. U tom pogledu stanje se malo mijenjalo sve do pred kraj sedamdesetih godina. Austro-ugarska carevina 1878. godine anektirala je Bosnu i Hercegovinu, osmansku vlast je zamijenila austrijska, pa su se prilike na granici i u pograničnim područjima Dalmacije i Bosne bitno promijenile. S obje strane granice sada je djelovala ista vlast.

Nedvojbeno je da su brojne hajdučke družine, veće i manje, poznate i nepoznate, one o kojima nisu ostali pisani tragovi, djelovale na dalmatinskom području u 19. st. Među najpoznatije ide družina koju je u sjevernoj Dalmaciji vodio Jovan Kutlača, a njoj se 1839. pridružio i Dmitar Drača. Oni su više od dva desetljeća četovali i sijali strah po Ravnim kotarima i Bukovici.

Krajem šezdesetih godina na sinjskom je području djelovala »opasna družina Trifuna Petkovića«, a na širem području Imotske krajine družina glasovitog hajdučkog harambaše Andrije Šimića, koja je razbijena 1871. godine a njen vođa na suđenju u Splitu početkom 1872. osuđen na doživotnu robiju u Koprju.

Etnograf *Vladimir Ardalić* (1857-1920) opisivao je narodni život i običaje te zapisivao usmenoknjiževne tekstove u Bukovici krajem 19. i u prvim desetljećima 20. st. Svoje etnografske i folklorne te usmenoknjiževne tekstove objavljivao je u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* JAZU-a u Zagrebu od 1899. do svoje smrti 1920. Dio njegovih radova nastavio je izlaziti i poslije autorove smrti, sve do 1935.

Ardalić je svoje etnografske tekstove pisao a usmene pjesme i priče bilježio nekih 120 do 130 godina poslije publiciranja Fortisovih i Lovrićevih knjiga, u znatno drugačijim povijesnim okolnostima i drugačijem kulturnom ozračju pa su njegovo viđenje i prikaz hajduštva znatno drugačiji od viđenja i prikaza njegovih uglednih prethodnika. Devedesetih godina 19. st. hajdučija u Dalmaciji nije više težak društveni problem, nema više organiziranih odmetničkih skupina, već samo pojedinačnih odmetanja od zakona.

Hajduci su u sjevernoj Dalmaciji u tom vremenu dio usmenoepske tradicije i pučke memorije. Još su u narodu živa sjećanja na hajdučka vremena i pojedine glasovitije hajduke. O nekima od njih još se pjevaju epski deseterci.

U svojim etnografskim tekstovima on hajduke spominje na desetak mjesta u različitim kontekstima odnosno cjelinama koje govore o drugim temama.

Pogledat ćemo izbliza ona mjesta u Ardalićevoj knjizi »*Bukovica. Narodni život i običaji*« u kojima autor upliće hajduke i hajduštvo.

1. Na početku svojih zapisa u cjelini pod naslovom *Kraj, mjesta, narod* autor spominje Ravne kotare odakle su junaci, kao: Janković Stojan, Smiljanić Ilija, Močivun Vuk i mnogi drugi o kojima se pjesme uz gusle pjevaju – pa nastavlja: »U Bukovici su ajduci bivali te i od nji' pjesama puno ima, kao što su: arambaše ajdučke bili Drača i Kutlača. Kutlača je ubija devet Jovana, devet svoi' imenjaka, za koga je guveran 50 'iljada onda u zgojnije' cvancika' potrošijo dok ga je živa u'vatijo: od koga ima velika pjesma, što sljepci o godovij' uz gusle pjevaju po kućami, đe ima zvanica (gostiju).« (Ardalić 2010: 25)⁴
2. Vlast je u čitavoj Bukovici oduzela oružje imajući u vidu bivše hajduke, ali i pored toga kad se zimi izade na brda, »čuje se prasak pušaka i štekiti vižladi lovačke za zecovima...« (Ardalić 2010: 26).
3. Govoreći o odijevanju Bukovčana po kojemu se također razlikuju od svojih primorskih susjeda, Ardalić nastavlja:
 »Na njemu je jačerma, oli krožet od skerleta, na jačermi su toke od debele žice srebrene (...) Opatat je kanicom otkanom i izdžidžatom, pa je povr' nje opatat ope' kožnom pašnjačom, za kojom zaprdi kuburu, a ako ima dopust; a dok je svak nosijo oružje, onda su za pašnjačom po dvije kubure bivale, i nož veliki, i još na njem kita. Pa su Bukovčancu izdžidžani benevreci (gaće) otjesni; pa su podkoljenice, pa obuća izvežena i opanci: uprav sve ajdučko odijelo, s koim se oni ponose. A donji ljudi drkću, a navlastito boduli, od tako ođevena Bukovčanca, o čem bi se mogla velika knjiga napisati, što se događalo u prve zemane između jedno drugije' u ajdučko doba.« (Ardalić 2010: 31).
4. Uspređujući život, govor i običaje otočana i Bukovčana, Ardalić, uz ostalo, navodi i ove razlike:
 Život je kod njih (otočana) drugačiji, bogomoljniji su i od pravoslavnih i od katolika Bukovice, i uvijek sobom nose krunicu i Bogu se mole. Bukovčanin sobom nosi kuburu »za pasom kad je to dopušteno, a kad to nije, on je »u torbak metne«. To je stoga što se Bukovčanin kretao pustim planinskim predjelima i za svojim blagom išao za pašom, »i dok su ajduci bili, od planine

⁴ Vladimir Ardalić je svoje tekstove objavljivao u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena JAZU* (danas HAZU) u Zagrebu čiji je bio suradnik. Njegovi etnografski zapisi i tekstovi sabranih narodnih usmenih umotvora u *Zbornicima* su izlazili od 1899. do 1935., dakle petnaestak godina i nakon autorove smrti.

Ardalićeve tekstove iz Akademijina časopisa okupio je, priredio i napisao predgovor prof. dr. sc. Živko Bjelanović te objavio 2010. u knjizi pod naslovom: *Vladimir Ardalić, Bukovica, Narodni život i običaji*, u izdanju SKD »Prosvjeta«. Ardalićeve je tekstove priređivač prema sadržaju rasporedio u odgovarajuće tematske cjeline.

U našem radu koristili smo se Ardalićevim radovima isključivo iz novotiskane knjige.

- do pećine, pa otolen ucjenjuje bogataše lacmane, da ne odnose podvornica jadnom težaku na duši.« (Ardalić 2010: 27)
5. Nisu samo hajduci u prošlosti bili opasnost za seljačku imovinu, osobito za stoku. Navodeći stara kazivanja o naseljavanju Đevrsaka, autor navodi i zapamćenje o tome kako je neki Radovan Korda za pokoru sebi i svom plemenu sagradio crkvu. Njegovo pleme je složno s plemenom Mandića i Kešića poduzimalo otimačke pohode: išli bi »podaleko kao četnici za dognati kradenije' volova, i ti bi odma' sve na jednoj krvi poklali, koje bi razdijelili svima po varošu; tu je »bila jedna starica pobožna, koja da ne bi ćela tog kradenog mesa nikad jesti, a da bi čorbu srkala...« (Ardalić 2010: 36, bilj. 86).
 6. »Više je svijet otprije bijo dokoniji, svud se, kažu, u svako doba mogla čuti pjesma i popjevka, odeveniji je narod išao, nosile su se toke i cvancike, čarmile su se glave, pašnjače su bile izliveni i za njima po dvije kubure i nož veliki garan (rnije' ručaka), a sad toga nema. Nosili bi isto oružje, ali vlast ne da ni britve držati, a kamoli nož garan nositi.« (Ardalić 2010: 82-83).
 7. Govoreći o običajima uz narodna svetkovanja, o onom što u pjevanju spominju, o čemu najviše govore, Ardalić piše: »... o vukodlacije divane, vještica, vilama, morama, o arku, a najviše spominju ajduke i žale ij, jer dok su oni bili da je onda, vele, Bog iša' po zemlji. Draču i Kutlaču drže za svece, a odma za njima nekog Skoru s Dubravica više Skradina pe' šes' milja, ben da je bio taj katolik, ali srčan, jer vele riščani, da su svi Bunjevci strašiviji, te kako je taj Skoro dočekaao van grada za tri milje puta suca Pelegrina koi je pošao u karoci sa svojom gospojom u šetnju. Sudac taj imao je vlast nad ajdukma gonati ij i za nji plaćati, ko će kaz'ti, đe su. Tako ti on njega iščeka nasred teste te ćap za uzde konjma. Vidi kočijaš 'nako oboružata do grla, ko 'e on, mora stati, otvori Skoro karocu, izagna suca, a ženu mu ostavi, pa upita: »Koi si ti, gospodine?« On mu reče: 'Ja sam sudac Pelegriini.' 'Dobro, ako si ti sudac u gradu, ja sam ode; vadi što imaš'. Nije kud-kamo izvadi mu takuin s novcima, pa misli da mu je to dosta. Reče Skoro: 'Skidaj reloj i sve, što imaš ti i gospoja ti na rukami.' Nije kud-kamo, skidoše i dadoše mu sve, a tu uz testu k'a za dešpet neko donijo naviljak drače za zagradingi zid, a tvoj ti Skoro čini suca izuti, pa ga načera da draču gazi, pa mu reče: 'Sad ajde s Bogom. Kaži svakom, da sam ti to ja, ajduk Skoro, uradijo. Da si pravo sudijo i jednom siromaku ne radijo, što si radijo, ne bi ja sad to od tebe perijo.' – U svakoj pravdi, koja se čini da je krivo suđena, odma reku: 'Nako bi njima trebalo uraditi ka' ajduk Skoro, da po drači pročepaju, onda bi pravije sudili'. (Ardalić, 128-129, bilj. 72)
 8. Prikazujući odnose u obitelji Ardalić opisuje slučajeve kad bi se koji član odao lupeštini pa zbog toga obitelj (vamilija) imala »korbu i psovku od svijeta«, a često i plaćala štetu, obitelj ga odijeli i još mu od dijela odbiju

ono što su morali kome dati, jer »čiji je gri', onog nek je i pokora«. A ako bi koji ukućanin neko zlo uradio, koga ubio, ranio, kome što ukrao i sl. a to se doznalo, ne bi ga tjerali od sebe, već bi on morao podnijeti »bèru, tj. nevolju«. Mnogim takvim činima nije počinitelj uvijek uzrokom, nego "nepravedan sud ili tko drugi". Pa kad takav »vidi, da mu nema pravice a morala bi mu se dati, onda je on sam svome srce dobavi, ka i ajduci u prve zemanе sporadi gospodske nepravice što su se ajdučili i odmetali od kuće u goru.« (Ardalić 2010: 225)

9. U prve zemanе, a pamtim i ja (...) da cura ne bi ćela ni ići za onoga, koji ne bi kubure za pasom nosio, čarme oko glave i potkoljenica na nogami, baš po ajdučku. Takoga ona kad vidi, duplo mu voli u svemu i po svemu, jer da je to junak... « (Ardalić, str. 143. bilj. 85).

O poznatijim hajducima sjeverne Dalmacije u 19. st. a o kojima je pisao Vladimir Ardalić danas nam je znatno više poznato, zahvaljujući u prvom redu arhivskim istraživanjima Šime Peričića. Evo važnijih podataka o njima: Jovan Kutlača je bio dugogodišnji vođa najčuvanije hajdučke družine šireg područja Bukovice i Ravnih kotara koja je ustrojena u drugoj polovini trećeg desetljeća 19. st. Njoj se 1839. pridružio i Dmitar Drača, koji je upravo tada pobjegao iz zadarskog istražnog zatvora. U hajdučkom djelovanju on je u očima puka stekao »ugled plemenita razbojnika«.

Sa svojom družinom Kutlača je još godinama »terorizirao pućanstvo Bukovice i Ravnih kotara: seljake, popisivaće desetine i druge«. Za njima i za drugim družinama raspisivane su brojne potjernice.

Mnogi seljaci kao i neki ljudi iz vlasti bili su jataci Kutlačinim hajducima. Na amnestijske se pozive nisu odazivali jer su se, zbog teških prijestupa koje su poćinili, bojali doživotnog zatvora ili eventualno smrtne kazne. Dmitar Drača je nastojao od guvernera dobiti oprost, ali oćito je, u tome nije uspio jer se iz saćuvanih dokumenata vidi da je sve do 1859. ćetovao po sjevernoj Dalmaciji (Perićić 1991: 193-194).

Zanimljivo je da Ardalićevo kazivanje o pohodima bukovićkih plemena u starim vremenima u udaljenija sela radi kraće stoke, potvrćuje i Gašpar Vinjalić navodeći to kao prošireni oblik pljaćke u Bukovici ali i u nekim drugim područjima: »Prije nego ih je maćarska kraljica stavila pod disciplinu narodi Like i Krbave baviše se pljaćkom, kao što sada ćine Morlaci Bukovice i Bribira od kojih napolju ne mogu ostati sigurni konji, volovi i druga stoka od pluga siromašnih katolika u okolici, ako ih svaku noć dobro ne ćuvaju.« (Vinjalić 2010: 247)

Svoje spoznaje i stavove o hajducima i hajdućiji u Bukovici Ardalić nam, vidjeli smo, ne otkriva izravno već opisuje kako se, u kojim vidovima, fenomen hajduštva saćuvao u narodnom pamćenju, u obićajima i odijevanju. Autor se je

držao načela istine, vjerno je opisivao ono što je čuo i vidio, ono što ljudi iz naroda govore i ono što osjećaju i vjeruju. No, ipak, iz načina opisa, iz pojedinih usporedbi i pozivanja na hajduke dade se zaključiti da su autorovi stavovi vrlo bliski pa i identični stavovima bukovičkog puka.

Pa iako Ardalić u svom djelu ne posvećuje hajduštvu zasebnu cjelinu, u njegovim prikazima nalazimo dragocjen i pouzdan uvid u tragove hajduštva u narodnom životu Bukovčana na kraju 19. i početkom 20. st.

* * *

Alberto Fortis i Ivan Lovrić fenomenu hajduštva na prostorima Dalmacije u svojim djelima posvećuju zasebne, mada ne i opsežnije cjeline. Lovrić, uz to, donosi i uzbudljiv životopis suvremenog glasovitog hajduka Stanislava Sočivice. Svoje znanje i stav o hajducima oni su stekli izravno, Lovrić živeći sa svojim Zagorcima, a Fortis posjećujući morlačke krajeve i kontaktirajući s domaćim školovanim i neškolovanim ljudima. Oni su intelektualci i poznaju nova kulturna strujanja u Europi. U njihovim pogledima zrcali se shvaćanje i stav istaknutih predstavnika europskog predromantizma o potrebi povratka prirodi i njihovo vjerovanje da postoje prirodni narodi, u »neiskvarenom stanju«.

Za njih su hajduci odmetnici, primitivni i sirovi, ali vješti i hrabri junaci. Ukazuju i na tragičnu stranu odmetništva, ljudi izvan zakona, koje stalno progone, mnogi ih iskorištavaju, a neprestano im prijeti, često i od onih koji su im najbliži, opasnost izdaje.

Dublje, prave uzroke hajduštva oni vide u društvenom stanju, u bijedi i zapuštenosti tih ljudi. Kritički se izražavaju o predstavnicima vlasti koji često svojim postupcima potiču ljude na odmetništvo. Odmetništvo podržavaju i oni koji od hajduštva imaju najviše materijalne koristi.

Ardalić se ne bavi posebno temom hajduštva, ali njegovi su podaci i usputna zapažanja o poznatim hajducima i hajduštvu Bukovice, o gledanju njegovih sumještana na nedavno hajdučko doba i hajduke – vrijedan izvorni materijal. Najčuveniji bukovički hajduci Kutlača i Drača za Ardalićeve su suvremenike, Bukovčane »pravi sveci; borci protiv gospode. Drača je »plemeniti odmetnik« kao Robin Hood, a hajduk Skoro iz Dubravica je osvjetnik, osvećuje se gospodi zbog nepravdi koje su činili puku. U svemu tome očita je crta idealizacije hajduštva, kakva je karakteristična za dio naše usmene epike i narodnih predaja.

Literatura

1. Ardalić, Vladimir (2010): *Bukovica. Narodni život i običaji*, priredio Živko Bjelanović, Zagreb: SKD Prosvjeta.
2. Fortis, Alberto (2004): *Put po Dalmaciji*. Priredio Josip Bratulić, preveo s talijanskog Mate Maras, preveo s latinskog Darko Novaković, Split: Marjan tisak.
3. Lovrić, Ivan (1948): *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Preveo i pogovor napisao Mihovil Kombol. Zagreb MCMXLVIII: Izadavački zavod Jugoslavenske akademije.
4. Kosor, Karlo (1971): Ivan Bušić – Rošo – hajdučki harambaša (Prilog poznavanju njegova života), u: *Kačić*, Zbornik Franj. provincije Presvetog Otkupitelja, 4/1971, str. 105-122.
5. Mimica, Ivan (1978): Lovrićev život hajduka Sočivice, u: Ivan Mimica, *Otvorenost stvaranja, Rasprave i članci iz usmene književnosti*, Split; Čakavski sabor, str. 161-172.
6. Mimica, Ivan (1979): Književne značajke Lovrićeva djela »Život Stanislava Sočivice« – u: *Zbornik Cetinske krajine – Ivan Lovrić i njegovo doba*; Sinj: Kulturno društvo »Cetinjanin«, str. 239-252.
7. Mimica Ivan (2005): Izdaja kao pokretač i fatum u hajdučkom životu, u: *Zbornik Andrija Šimić izuzetna pojava među hajducima*. Priredili Ivan Mimica i Mijo Milas, Split, Logos - OOUR, d.o.o. Split, 101-116.
8. Peričić, Šime (1991): Hajdučija u Dalmaciji XIX. stoljeća, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 33/1991, str. 185-204.
9. Peričić, Šime (1999): Hajdučija u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 41., str. 203-212, Zagreb-Zadar: HAZU, Zavod za povijesne znanosti i umjetnosti u Zadru.
10. Vinjalić, Gašpar (2010): *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514-1769*. Preveo Bruno Pezo, uskladio s izvornikom i popratio objašnjenjima Vicko Kapitanović, Split: Književni krug.
11. *Hrvatska enciklopedija 4* (2002), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Ivan Mimica

UDC: 39 (497.5-3 dalmacija) „18/19“

94 (497.5-3 Dalmacija) „18/19“

Original scientific paper

REPRESENTATIONS OF HAYDUKS IN THE WORKS OF ALBERTO FORTIS, IVAN LOVRIĆ, AND VLADIMIR ARDALIĆ

Abstract: *The author gives a brief overview of the basic features of banditry in Dalmatian Zagora in the 18th and 19 century. The war-conflicts between Venetians and Ottoman ended in 1718.. That year marks the establishing of the final border between the two states, and the beginning of a long period of stable relations, trade and cooperation. However, intensive brigandry continued even after Venetian rule was replaced by the French, and the latter by the Austrian. Two eighteenth-century authors offer account of brigandry (hajduštvo): the abbot Alberto Fortis in his *Viaggio in Dalmazia*, and his younger contemporary, an educator from Sinj Ivan Lovrić in his *Travels of Alberto Fortis in Dalmazia and the Life of Stanislav Sočivica*. The latter work is composed as critical evaluation of Fortis' work, and published in 1776. In his studies composed in the late nineteenth and early twentieth century Vladimir Ardalić does not focus specifically on brigands (hayduks). Instead he includes brief accounts of brigands and brigandry as part of oral memory in the region that he records. In this work we present and analyze Fortis, Lovrić and Ardalić's records on brigands and their thoughts about the perceived heroism of brigands, and the causes of brigandry in this region.*

Key words: *brigands and brigandry, Alberto Fortis and Ivan Lovrić, Zagorje Dalmatia, Vladimir Ardalić, Bukovica 18th and 19 century.*

Ivan Mimica

UDC: 39 (497.5-3 dalmacija) „18/19“

94 (497.5-3 Dalmacija) „18/19“

Lavoro scientifico originale

**MOSTRA DEI BRIGANTI NELLE OPERE DI ALBERTO FORTIS,
IVAN LOVRIĆ E VLADIMIR ARDALIĆ**

Riassunto: *L'autore fornisce una breve panoramica e le caratteristiche fondamentali del brigantaggio nella retroterra di Dalmazia nel 18 e 19 secolo. I Conflitti di guerra veneto-turchi in Dalmazia sono stati completati nel 1718. Poi ha trovato un nuovo confine definitivo tra vicini di casa, e cominciò un lungo periodo di relazioni stabili, commerciali e di cooperazione. Tuttavia, il ribellione è continuato intensamente anche quando il dominio veneziano in Dalmazia ha sostituito il francese e poi austriaco. Del brigantaggio in questa provincia parlano l'abate Alberto Fortis, nel suo "Viaggio in Dalmazia" (Viaggio in Dalmazia), nel capitolo "Delle usanze di Morlacchi" e poi, in risposta al lavoro di Fortis, un giovane educatore da Sinj Ivan Lovrić nelle sue "Note del Viaggio in Dalmazia di abate Alberto Fortis e Vita di Stanislav Sočivica" nel 1776. Vladimir Ardalić, alla fine del 19 e all'inizio del 20 secolo, nei suoi scritti della vita e dei costumi in Bukovica non scriveva appositamente dei briganti, ma brevemente interferisce con le osservazioni dei briganti e del brigantaggio, i ricordi che vivevano nella tradizione popolare orale del tempo. Nel nostro lavoro sono presentate e analizzate le note di Fortis, Lovrić e Ardalić dei briganti, i loro pensieri del l'eroismo dei ribelli briganteschi e le cause del brigantaggio in questa regione.*

Parole chiave: *briganti e brigantaggio, Alberto Fortis e Ivan Lovrić, retroterra dalmata, Vladimir Ardalić, Bukovica, 18 e 19 secolo.*